

Gunnar Andersson hävdar i sin artikel "Förnuftig tro och intellektuell moral" (2009) att den "kritiska rationalismen" – som brukar förknippas med Karl Popper – innebär en lämplig medelväg mellan fundamentalistisk dogmatism och skeptisk relativism. Närmare bestämt vill han visa att det är "förnuftigt att hålla de teorier för sanna som stått emot sträng kritik" och att detta undviker Humes skeptiska invändningar mot induktiva slutledningar. "Sträng kritik" innebär då, som Popper tänkte sig, att man deduktivt härleder så osannolika förutsägelser som möjligt från den teori som ska kritiserats, och att man förkastar teorin om erfarenheten sedan visar att dessa förutsägelser är falska. Att en teori överlever sträng kritik (i högre grad än konkurrerande teorier) visar inte att den *är* sann eller ens sannolik, men det visar – menar man – att det för tillfället är *förnuftigt att hålla den* för sann.

Detta tycks även vara Anderssons egen uppfattning. Men han säger dessutom följande: "Om Hume har rätt, finns det inga förnuftiga skäl för att hålla något för sant, inte ens de mest berömda naturvetenskapliga teorierna" (s. 13). Av detta följer uppenbarligen att om Hume har rätt, så är det faktum att en teori överlever sträng kritik *inte* ett förnuftigt skäl att hålla den för sann.¹ Andersson tycks alltså mena att Hume har fel.

Den princip som Andersson ansluter sig till kallar han *KR*. Han formulerar den så här: "Det är förnuftigt att tro att P (vid tidpunkten t) om och endast om P är den hypotes som (vid tidpunkt t) bäst har stått emot sträng kritik" (s. 15). Man kan då undra om det är förnuftigt att acceptera *KR*. Andersson menar säkert att detta är en helt legitim fråga. Och han närmar sig ett svar på den när han säger: "Om *KR* klarar av kritisk prövning, inklusive prövningen om den uppfyller sina egna krav, så är det förnuftigt att acceptera *KR*" (s. 17). Låt oss kalla detta påstående för "*KKR*".

Är det förnuftigt att acceptera *KKR*? Det kan väl inte uteslutas, men

¹Jag förutsätter här att om och endast om X är ett förnuftigt skäl för att (för tillfället) hålla Y för sant, så är X ett skäl för att det (för tillfället) är förnuftigt att hålla Y för sant.

det tycks förutsätta just det som skulle visas, nämligen att det är förnuftigt att acceptera *KR* (om *KR* klarar kritisk prövning). Detsamma gäller påståendet *KKKR*, som säger att det är förnuftigt att acceptera *KKR*, om *det* klarar kritisk prövning. Och så vidare i en oändlig regress.

Andersson säger att det faktum att *KR* uppfyller sina egna krav inte utgör ett *bevis* för *KR*, och därför inte heller kan vara ett cirkelbevis (s. 16). Det kan låta riktigt. Men även om *KR* inte ger oss något bevis för att *KR* är sann, så ger den oss väl ändå på sin höjd just ett cirkelbevis för att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann – om den klarar kritisk prövning. Men vi vet ännu inte om det *är* förnuftigt att acceptera *KR* och vi vet inte heller om *KR* själv skulle klara en sträng (kritisk) prövning.

Jag vet inte om Andersson menar att *KR* redan nu har utsatts för sträng prövning, utan att kunna vederläggas. Ett problem här är att ”sträng prövning” enligt Andersson ju bl.a. innebär att man deduktivt härleder förutsägelser, som kan jämföras med vad vi kan erfara, från den teori som ska prövas. Men vilka empiriska förutsägelser kan man härleda från *KR*? Knappast några alls, skulle jag tro.

Eller menar Andersson att empiriska förutsägelser inte är aktuella just i detta fall, utan att *KR* helt enkelt uppfyller *KR*:s eget krav därigenom att den inte drabbas av Humes kritik av induktion? Det kan verka så när han skriver följande: ”Medan t.ex. en induktionsprincip inte kan rättfärdigas utan att vi förlorar oss i en oändlig regress eller logisk cirkel eller helt enkelt bara dogmatiskt antar den utan något rättfärdigande, så träffar dessa svårigheter inte rationalitetsprincipen *KR*” (s. 16).

Man kan här undra vad Andersson egentligen menar med en ”induktionsprincip”. Regeln att man från premisser som innebär att alla observerade *A* är *B* har rätt att dra slutsatsen att alla *A* är *B* kunde kanske vara en sådan princip; det tycks vara den sortens slutledning Hume närmast tänkte på (jfr Wedberg 1970, s. 96–7). Sådana slutledningar är dock väldigt riskabla: de kan mycket lätt leda från sanna premisser till en falsk slutsats. Per Lindström (2006) har också hävdat att vi så gott som *aldrig* (”utom möjligen i yttersta nödfall”) använder oss av slutledningar av formen: ”Alla observerade *A* är *B*; alltså: Alla *A* är *B*”. På sätt och vis har han nog rätt i det.

Det kan noteras att premisserna i sådana slutledningar redan tycks förutsätta någon induktiv slutledning. De består ju inte enbart av observationer. Att ett givet observerat *A* är *B* kan kanske direkt observeras, men att *alla* observerade *A* är *B* kan i allmänhet inte observeras. Det är snarare en liten teori. Allmänt kan man nog säga att alla någorlunda rimliga induktiva slutledningar förutsätter att de observationer man utgår från uppfyller vissa krav – t.ex. att de inte är ”slumpartade”, att de på något sätt är ”systematiska” eller ”tillräckligt representativa” för de fall som är

möjliga, eller kanske till och med att de är resultatet av ”sträng prövning” av någon hypotes. Sådana förutsättningar ingår alltså, åtminstone implicit, bland premisserna.² (Eventuellt kan det väl också ingå andra teorier eller vissa statistiska principer, som t.ex. Bayes teorem. Men då kan de ”induktiva” slutledningarna tendera att bli deduktivt giltiga.)

Hur som helst menar alltså Andersson att ”induktionsprinciper” drabbas av invändningar som inte drabbar *KR*. Men detta verkar fel. Som jag nyss antytt tycks även *KR* kunna drabbas av en oändlig regress eller logisk cirkel – om man nu inte bara vill ”dogmatiskt anta den, utan något rättfärdigande”.

Har då Karl Popper själv presenterat någon synpunkt som ger oss anledning att acceptera *KR*? Han påpekar, som många andra, att vi knappast kan handla utan att ha vissa föreställningar om vad som kan hända om vi gör det ena eller det andra. I praktiken måste vi alltså tro något om framtiden. Popper frågar sig då: ”Vilken teori bör vi, ur rationell synvinkel, föredra i praktiskt handlande?” Hans svar är att ”det finns ingen ’absolut tillförlitlighet’; men eftersom vi *måste* välja, är det ’rationellt’ att välja den bäst prövade teorin” (Popper 1974, s. 1025). Detta låter ju ungefär som *KR*. Men *varför* ska vi acceptera denna princip? *Varför* är det rationellt att välja den bäst prövade teorin? Poppers svar är rätt intetsägende: ”Detta kommer att vara ’rationellt’ i den mest uppenbara mening av ordet som jag känner till”. Det stämmer kanske, men det låter ändå ganska dogmatiskt. Om vi bortser från det rent självbiografiska i Poppers utsaga, återstår väl bara påståendet att detta *är* rationellt. Punkt, slut.

Man skulle möjligen kunna få intrycket att Popper här hänvisar till språkbruket.³ Närmare bestämt till vissa fakta om hur vi använder ord som ”rationellt” och ”förnuftiga skäl”; han kunde kanske mena att det är förnuftigt att acceptera *KR*, och teorier som överlever kritisk prövning, eftersom det är så vi använder ordet ”rationellt”. Men i så fall har vi här en annan (i viss mening induktiv) slutledning, nämligen från iakttagelser av språkbruk till *KR* – eller till slutsatsen att det är förnuft-

²Men Popper har en mer restriktiv uppfattning om vad som är en ”induktiv slutledning”; enligt honom är en sådan ”en slutledning från flera observerade instanser till några än så länge icke-observerade instanser” (1974, s. 1014, se även s. 992). Han menar också att ”varken djur eller människor använder sig av någon procedur som liknar induction, eller av något argument som grundar sig på en upprepning av instanser” (s. 1015). Det har han nog rätt i. Det är alltför uppenbart att ”induktiva slutledningarna” i denna mening är värdelösa. Om vi t.ex. två gånger har sett att en viss tärning visar en sexa, så drar vi ju inte slutsatsen att den även nästa gång, eller alltid, kommer att visa en sexa.

³Detta skulle dock rimma illa med att Popper i allmänhet tycks anse att sådana hänvisningar är filosofiskt värdelösa.

tigt att hålla *KR* för sann. Och man frågar sig då: är *den* slutledningen förnuftig?⁴

Låt oss lämna *KR* och *KKR* och gå direkt på själva kärnfrågan. *Varför* är det ”förnuftigt att hålla de teorier för sanna som stått emot sträng kritik” (– om det nu är det)? Vi har sett att en avgörande punkt i den kritiska rationalismen tycks vara den, att man måste skilja mellan att en teori *är sann*, å ena sidan, och att det vid en viss tidpunkt *är förnuftigt att hålla den för sann*, å den andra. Den positiva evidens man enligt den kritiska rationalismen kan ha – nämligen att teorin har överlevt kritisk prövning – kan visa det senare, men aldrig det förra. Det tycks vara tanken. Men hur förhåller sig då det senare till evidensen? Det tycks inte följa deduktivt från evidensen, och alltså är det enligt Hume inte fråga om en förnuftig slutledning. Och inte heller Popper kan ju anse att det från att teorin har klarat kritisk prövning följer rent *deduktivt* att det är förnuftigt att hålla den för sann. Men hur följer det då?

De flesta filosofer skulle nog säga, att om det alls följer, men inte följer deduktivt, så måste det följa induktivt. Men ibland har antagligen termen ”induktivt” använts mer restriktivt, och då finns det kanske också andra möjligheter.

Hur som helst kan det förefalla som att – lite dunkelt uttryckt – evidensen ger ”*ett visst stöd*” åt slutsatsen. Om stödet inte är deduktivt, så verkar det klokt att inte vara fullständigt säker på att slutsatsen är sann, men att ändå tro lite mer på att den är sann än på att den är falsk. Det är ofta obefogat att tro på en sak till 100 procent. Men många av oss tror att en subjektiv sannolikhet på mer än 50 procent ofta kan vara fullt rimlig. Redan Hume påpekade att ”i våra resonemang om faktiska förhållanden förekommer alla tänkbara grader av övertygelse . . . En förnuftig människa låter därför sin tro vara proportionell mot evidensen” (Hume 1748, sektion X, del I; se även Wedberg 1970, s. 105). Det betyder väl att ju starkare evidens man har för en teori, desto större grad av tilltro bör man ha till att den är sann.

Man kan fråga: hur vet Hume det? Kan det möjligen vara så att han helt enkelt konstaterar det med hjälp av sitt förnuft? Det är kanske en sanning som gäller en ”relation mellan idéer” – det många numera skulle kalla en ”begreppslig sanning” – vilken då enligt Hume kan upptäckas genom rent tänkande (se Wedberg 1970, s. 94). Men kan man verkligen upptäcka saker ”genom rent tänkande”? Hur gör man i så fall om

⁴Den är i alla fall inte förnuftig i Humes mening. Enligt Anders Wedberg är en ”förnuftig slutledning” för Hume detsamma som en slutledning där slutsatsen följer ur premisserna i den meningen att det ligger en motsägelse i att anta premisserna men förneka slutsatsen (jfr Wedberg 1970, s. 101). Detta utesluter naturligtvis alla slutledningar som inte är rent deduktiva.

olika personer genom rent tänkande kommer till motstridande resultat? Ska man kombinera metoden med någon sorts majoritetsprincip? Eller med ett krav på dialog, som måste fortsätta till dess att man har uppnått konsensus? Och hur avgör man om en person enbart har tillämpat rent tänkande, snarare än t.ex. önsketänkande eller auktoritetstro? Och är tankeutbyte med andra ett exempel på ”rent” tänkande?

Enligt Peter Strawson är det *analytiskt* sant att det är förnuftigt att tro på en teori i den grad som motsvarar evidensens styrka (jfr Strawson 1952, s. 256). Men återigen: hur vet Strawson att detta är analytiskt sant?

En annan möjlighet är att det är ett *normativt* (moraliskt?) omdöme: man *bör* ha den grad av tilltro till en teori som motsvarar evidensens styrka (jfr Bergström 2008, s. 29). I så fall kan det inte gärna vara ett analytiskt omdöme eller en begreppslogisk sanning. Hur vet vi i så fall att det är sant? Är det en norm, som får sin motivering av att den passar ihop med vad vi för övrigt tror? Ja, det är kanske en möjlighet, men man kan knappast påstå att vi redan nu *vet* att den i tillräcklig grad passar ihop med vad för övrigt tror. (Och vilka är ”vi”?)

Eller är det en så kallad ”instrumentell norm” att man bör ha den grad av tilltro till en teori som motsvarar evidensens styrka? Det skulle i så fall innebära att om man betar sig på detta sätt, så leder det till att man förverkligar en viss målsättning. Vilken målsättning? Att vara förnuftig? Eller kanske den som Popper föreslår, nämligen att tro på teorier som är sanna och som har stort informationsinnehåll (jfr Popper 1974, s. 1022). Men hur vet vi att vi närmar oss sådana mål om vi efterlever *KR*, eller anpassar vår tro på teorier till evidensens styrka? Vilken evidens finns det för detta, och hur stark är den? Här finns mycket att reda ut!

Men i alla händelser tycks alltså även Hume mena att det kan vara förnuftigt att hålla något för sant – till en viss grad – trots att man inte har tillgång till något bevis eller någon evidens som *garanterar* att det är sant. Detta liknar ju i hög grad Poppers och Anderssons ståndpunkt, även om de inte uttryckligen talar om grader av tro.⁵

Jag har redan noterat att de observationer man kan använda som ”stöd” för en teori måste uppfylla vissa krav. Det skulle nog alla hålla med om. Men om de aktuella observationerna nu uppfyller relevanta kvalitetskrav, och sålunda enligt den kritiska rationalismen ger stöd åt hypotesen att det är förnuftigt att acceptera teorin, skulle man då inte också kunna säga att de samtidigt ger ett visst stöd åt själva *teorin*?

⁵Eller kan det vara så att den tro de talar om ska vara 100-procentig? Nej, det vore en orimlig tolkning. Hur skulle det kunna vara förnuftigt att vara 100-procentigt säker på att en teori är sann, om man samtidigt betonar att den i morgon kan visa sig vara felaktig? Det vore ju alldeles oförnuftigt. Popper och Andersson tänker sig säkerligen att den tro det är fråga om ska vara svagare än så.

En kritisk rationalist skulle såvitt jag förstår förneka det, med ungefär följande motivering: ”Evidensen är alltid relativ till någon viss tidpunkt; den innebär att de observationer vi *hittills* har gjort bekräftar vår teori, men det hindrar inte att den kanske falsifieras i morgon. Men teorin själv är inte på motsvarande sätt knuten till någon tidpunkt. Vi kan alltså inte dra någon slutsats om att teorin är sann, utan endast att det *för närvarande* är förnuftigt att hålla den för sann.”

Men är detta egentligen en så viktig skillnad? Är det inte bara en fråga om olika sätt att uttrycka sig? Den som tror på induktion kan väl säga att den evidens vi har nu ger stöd åt *teorin* (och att det i sin tur gör det förnuftigt att för närvarande tro att teorin är sann), men att detta är fullt förenligt med att vi i morgon har ny evidens som visar att teorin ändå är falsk (och att det då inte längre är förnuftigt att hålla den för sann). *Varför* det är förnuftigt att resonera på detta sätt är inte särskilt uppenbart, men detta problem tycks i stort sett vara gemensamt för induktivister och kritiska rationalister.

LITTERATUR

- Andersson, Gunnar. 2009. ”Förnuftig tro och intellektuell moral”, *Filosofisk tidskrift*, nr 4.
- Bergström, Lars. 2008. ”A Defense of Quinean naturalism”, i *Naturalism, Reference, and Ontology: Essays in honor of Roger F. Gibson*, utg. C. B. Wrenn. New York: Peter Lang.
- Hume, David. 1748. *An Inquiry Concerning Human Understanding*.
- Lindström, Per. 2006. ”Goodmans problem”, *Filosofisk tidskrift*, nr 4.
- Popper, Karl. 1974. ”Reply to my critics”, i *The Philosophy of Karl Popper*, utg. P. A. Schilpp. La Salle, Ill.: Open Court.
- Strawson, Peter. 1952. *Introduction to Logical Theory*. London: Methuen.
- Wedberg, Anders. 1970. *Filosofins historia: Nyare tiden till romantiken*. 2 uppl., Bonniers.